

AGÁRDI PÉTER

A kultúra esélyei az ezredfordulón*

Agárdi Péter cikkét szerkesztőségünk gondolatébresztő anyagnak szánja: várjuk a szerzővel vitázó, azt kiegészítő, egy-egy konkrét történet, eseményt, jelenséget részletesen kifejtő, bemutató-elemző hozzászólásokat.

Nem lennék képes s nem is akarok *A kultúra esélyei az ezredfordulón* cím alatt semmilyen megváltó programot hirdetni, egyrészt, mert objektíve sem tudom, hogy létezhet-e ilyen, másrészt magam nem birtokolok ilyesfélét. Gondolkodni, meditálni, vitatkozni szeretnék inkább, illetve szakmai töprengéseimet megosztani Önökkel.

Hadd kezdjem személyes bemutatkozással: Önök, mai kulturális menedzser-ek, művelődésszervezők, kultúraközvetítők előtt olyan előadó áll most, aki a 60-as évek derekán népművelőnek jelentkezett az egyetemre, de végül — a szak indításának szüneteltetése miatt — könyvtáros lett a magyar szak elvégzése mellett. Az elmúlt három évtizedben irodalomtörténeti ambícióim „kiélése” mellett — különböző munkahelyeken bár, de — mindig is kultúraközvetítéssel foglalkoztam, ennek hol a könyvtári, hol a rádiós, hol a „hivatali” oldalával. Mindig is érdekelt a kultúra politikai, ideológiai dimenziója; ez fejeződött ki az „egypárt” központjában 1975 és 1985 között vállalt szerepemben is. Ma pedig örömteli élmény számomra, hogy „taníthatom a kultúrát”, hogy a magyar művelődéstörténettel ismertethetem meg ifjú és felnőtt hallgatóimat.

A kultúra esélyeiről beszélve nagyon sok konkrét és súlyos „ügy” jut eszünkbe. Ha néhány magyar értelmiségi — éljen Szegeden, Pécsen, Baján, Budapesten vagy Esztergomban — összejön, gyorsan sok olyan közös témára lelnek, amelyek a kultúra mai problémái kapcsán izgatják őket. Elég, ha csak elsorolok itt egy-két ilyen vitakérdést, amelyek az ezredfordulós kulturális esélyek latolgatásának fontos elemei is.

Itt van mindjárt *az önkormányzatok és a kultúra finanszírozásának* problémája, vagy általában is az önkormányzatok országos finanszírozása, támogatása, hogy úgy mondjam „nagypolitikai” összefüggésben: van-e politikai diszkrimináció vagy nincs, miként érinti ez a különböző településeket, a megyék, városok, kisebb települések kulturális intézményeit. Vagy: *nagyhírű közművelődési intézmények bezárása* Budapesten legalább annyira felkavaró hír, mint az, hogy milyen sors vár a *Szegedi Kortárs Balettra*. És hát vérlázító az, ami — legalábbis ha igazak a tudósítások és az elemzések — a *Békés megyei múzeumi szervezettel* történik. Ezek a történések és tünetek bizony „a kultúra esélyei” kategóriájába

* A szegedi II. Közművelődési Nyári Egyetemen 2000. június 29-én tartott előadás szerkesztett szövege.

tartoznak. Már-már a politikai burleszk, sőt panoptikum övezetébe tartozik (ha nem lenne ugyanakkor kétségbeesetten tragikus), ami a *Nemzeti Színház* körül történik. Nem tudom, hány pályázatot kell még meghirdetni ahhoz, hogy az se tessen a mindenkori hatalomnak vagy a kormánybiztosnak.

Miért említem én ezeket? Azért, mert — túl azon, hogy minket, akik így vagy úgy a kultúra elkötelezettjei, alkalmasint balekjai vagyunk, minket fölráznak, de — valahol az egész ország, az emberek (a kultúra iránt még valami kicsi affinitással rendelkező) százezrei számára is kiábrándítóak, rossz hatásúak, „kultúraellenes” közhangulatot gerjesztenek. Hogyha „a Nemzeti Színház-i gondolat” évtizedeken át ezzel silányul, ami ma „realizálódik”, miként várhatjuk el azt, hogy a *nemzeti érték* a fiatal nemzedék, a tizen- és huszonévesek számára egy továbbörökíthető hagyomány, hiteles érték legyen? Tehát én a dolognak a szociálpszichológiai kockázatát, rizikóját is nagyon veszélyesnek tartom.

Vagy itt van a különböző kuratóriumok, testületek és intézményi menedzsmentek működése. És ami a médiumok körül történik? Nem akarom Önökre zúdítani a különböző média-ügyeket, amelyekben így vagy úgy már 30 éve személyesen is érintve vagyok — de tény: a *politikai csetepatéknak* itt is a *mélyebb kulturális rizikója* az igazán hosszú távú kockázatuk. Mert az, hogy én most személy szerint benne vagyok-e a Rádió kuratóriumi elnökségében vagy sem, huszonötöd rangú kérdés. De az, hogy van egy állandó műsor, amely a Kárpát-medence, az egyetemes magyarság kulturális magazinjának deklarálja magát, miközben vasárnap reggelente a legdurvábban sérti mindazt, amit nemzetnek, kultúrának és közszolgáltatnak nevezünk, nos ez szerintem kulturális botrány is. Az már persze politika, hogy a *Vasárnapi Újság* sajátos védettséggel is rendelkezik, hiszen a miniszterelnök még 1998 őszén nyilatkozta, hogy a kedvenc műsora, csak ezt szereti a Rádióban hallgatni. Igaz, a közelmúltban már ő is arra kényszerült, hogy (igaz: elég furcsán és nem igazán szakszerűen, de) elhatárolódjon a nemzeti műsor egy korábbi interjújától, amelyik Szabó Dezsőnek a mélypontját próbálta nagyon-nagyon izléstelenül felmagasztosítani, aktualizálni — idegenellenes, antiszemita éllel, közvetve még a jelenlegi kormányzattal szemben is. De a hatalmi védettség továbbra is fennáll.

Hadd lépjek át egy másik szintre a kultúra esélyeit illetően: egy társadalomelméleti síkra. Olvasóként, értelmiségiként tapasztalhatjuk, hogy ezekben az években is izgalmas viták folynak a *kultúra egyetemes problémáiról*. Egy részük eljut hozzánk nyomtatva, a másik részük az internetes fórumok révén érhető el, de értelmiségi közbeszéd, diskurzus tárgyai még akkor is, ha esetleg nagyon sokan nem tudják is a szellemi forrást. És ez akkor is figyelemre méltó, ha — többnyire műveletlenségéből, illetéktelenségéből — időnként ma is van példa már-már komikus torzulásokra, szövegromlásokra, mint ahogy az elmúlt 10–20 évben nagyon sok politikus emlegette *komp-ország* metaforáját. A politikusok többsége azt sem tudta, hogy ez Ady Endréé. De ha tudta is, hogy Ady Endréé, természetesen nem olvasta magát a szöveghelyet, és végképp félreértette. Persze nem tragédia ez, mert legalább valamilyen „kulturális” metafora bekerül a politikába. De az már baj, ha torzítják.

Nos, hasonló vagy analóg fogalmak, viták jelen vannak a mai kulturális és szellemi-politikai életben is. Például itt van a sokat emlegetett *Huntington-*

paradigma. Az amerikai tudós nagyon izgalmas, tehetséges tanulmányok sorozatát írta az elmúlt tíz évben arról, hogy az ezredforduló táján *s a következő évtizedekben a világ igazi nagy harca a kultúrák háborúja lesz*. Ennek akár örülhetne is egy kulturális szakember, hogyha itt az értékek harcáról lenne szó, de sajnos nem. A derék amerikai professzornak a koncepciója szerint ugyanis a vallások és a hagyományos értelemben vett „etnikai” kultúrák, mindenekelőtt a keresztény és az iszlám kultúra véres háborúi elé kell néznünk. Szerinte ez fogja meghatározni a jövő világát — atomfegyverekkel vagy anélkül.

Persze a dolog sokkal árnyaltabb, leegyszerűsítettem Huntington koncepcióját. De az felettébb elgondolkodtató, és ezt szinte minden kultúratudós megerősíti, hogy a világméretű politikai vitákba, küzdelmekbe napjainkban a tágn értett kultúra — ha álságos módon is, de — szinte központi szerepet kap. Aztán itt van egy másik nagy-nagy vita, amiről komoly és komolytalan előadások ezreit lehet tartani: nevezetesen a posztmodernről. Mi is a *posztmodern*? Ha nagyon komolykodó akarnék lenni, idéznék mindenféle szerzőket. Ha cinikus akarnék lenni, azt mondanám (és bocsánatot kérek, hogy most inkább a cinizmust választom): a posztmodern, miközben természetesen van egy tiszteletreméltó elméleti és történeti háttere, nagyon sok ráhivatkozó embernél a „nem tudok vagy nem akarok, tehát nem is vagyok hajlandó véleményt mondani” elhárító mechanizmusának lila ködbe burkolása. Úgymond nincs egyezményes érték, nincs álláspont, nincs igazi történelem, nincs haladás; minden és mindennek az ellenkezője igaz — sugallják, sőt olykor hirdetik is a posztmodern divatszintjén, mondom ezt keserű cinizmus-sal. És ez nem jó.

Mert természetes, hogy sokféle egymással rivalizáló, egymást kiegészítő érték hat a kultúrában is. És senkinek nincs joga egyetlen értékrendet, a sajátját rákényszeríteni a másokra, de az, hogy *sokféle* érték van, az én konzervatív beidegződésem szerint nem azt jelenti, hogy minden, azaz bármi, ami van, az érték. A sokféle nem azt jelenti, hogy *bármiféle*. Ez a kis nyelvi játék, azt hiszem, érzékelteti: ha meg ismerkedünk is (s ez értelmiségi kötelezettség) a posztmodern különböző elméleteivel, ha tanulunk is belőlük, abba azért ne hagyjuk magunkat belerángatni, hogy — úgymond — nincs érték, hogy minden és mindennek az ellenkezője egyformán minőség. Ez végképp lehetetlenné tenné egyébként a mi mindennapi gyakorlati kultúráközvetítői munkánkat is.

Aztán itt van egy még frissebb s roppant súlyú elméleti és gyakorlati vita arról, hogy vajon *a hagyományos kulturális értékeknek* egyáltalán mi lehet a sorsa *a digitalizáció és a tömegkommunikáció* világában. Sorolni is lehetetlen a nagyon izgalmas problémákat. Pszichiáterek, pszichológusok, kibernetikusok mondják, hogy a számítógép elterjedése, a számítógépes praxis, gondolkodás maga is elkezdheti átalakítani az agyat, olyan készségeket alakíthat ki, ami korábban hiányzott. Ennél sokkal talányosabb, hogy vajon a hagyományos írásbeliség kultúráját veszélybe sodorja-e a digitalizáció; a másodlagos szóbeliség — így mondják — váltja-e fel a hagyományos kultúrát. Az biztos, hogy gyakorlatilag megszűnnek vagy legalább is veszélybe kerülnek az eredeti, a hiteles szövegek azáltal, hogy mindenki interpretálhatja, átalakíthatja, vendégszöveggé formálhatja őket. Erre — az ún. intertextualitásra — lassan másfél-két évtizede egyébként már tekintélyes irodalmi irányzatok is épülnek. Kétségtelen, hogy a digitalizáció ré-

vén felbomlik a hagyományos, szöveges kultúra és beszédkultúra. Ám hogy ez most végleges veszély-e, vagy pedig „csak” egy ugyanolyan természetes eszköz- és médiumváltás az emberiség kultúrájában, amilyen már néhányszor bekövetkezett az elmúlt évezredek során (a fonetikus írás, a nyomtatás, a film, a televízió stb.), azt ma még nehéz megítélni.

Mindannyian, akik könyvtárban, művelődési intézményben vagy más kulturaközvetítő médium hivatásosaként dolgozunk, látjuk, hogy a *digitalizáció egyrészt óriási esély, kötelezettség, kihívás*, másrészt fölidézheti a veszélyét a hagyományos kultúra méltatlan, sőt veszélyes leértékelésének, a könyvkultúra lebecsülésének, zárójelbe tételének. De mindez elsősorban az emberen és nem az eszközön múlik, és e tekintetben nekünk művelődési munkásunknak különös felelősségünk van. És akkor mit kezdünk a *digitalizációval összekapcsolódó tömegkommunikációval*?

Amerikai és magyar szociológusok egyre gyakrabban vetik fel — Vitányi Iván is átveszi a nyugati filozófusoktól, de nem fogadja el ezt az alternatívát —, hogy két nagy lehetőség van: vagy beletörődünk a *McWorldizáció*-ba (vagyis hogy a kultúra olyanná válik, mint egy hamburger, teljesen homogénné, mindentől fogyaszthatóvá, de egyúttal íztelenné és nemzetietlenné), vagy pedig ezzel szembeállítjuk a sérelmi demagógiájú, a (torzan felfogott) nemzeti kultúrába bezárkózó, *etnikai alapú agresszív védekezést (a Dzsihad)*. A védekezésben persze sok a jogos elem, hiszen a *globalizáció*, a hamburgeresedés valóban fenyegetheti a mi saját nemzeti ízeinket. Csak kérdés, hogy vajon fel tudjuk-e tálalni a saját értékes nemzeti ízeinket olyan mennyiségben, hogy ellássuk vele egy nép mindennapjait, hogy tudjuk-e csillapítani vele pl. szórakozási éhségét is. Tudom, hogy ez képzavar, de: az uniformizálással a bezárkózás nem igazán tudja méltó módon felvenni a versenyt. S egyébként sem nagyon megvalósítható.

A tömegkommunikációban ma már minden mindennel keveredik — György Péter média-esztéta ezt *Dáridó-effektusnak* nevezi —; véget ért, összeomlott egy hagyományos kulturális kánon, amelyik korábban nagyjából el tudta különíteni azt, ami — mondjuk — magas művészet attól, ami szórakozás. A szórakozás nem eleve rossz, nem értéktelenség, csak *más*, ugyanúgy van belső értékrendje, mint az úgynevezett magas művészetnek. De ezt a különbséget a televíziók reklámérekü nézettségi versenye, sőt harca teljesen felbomlasztja. Olyannyira, hogy nemcsak a magas művészet és a szórakozás keveredik össze, hanem az információ, a tény és a szórakozás, a sztori is.

Ennek a legmegrendítőbb példáját a médiaszociológusok az öbölháborúból idézik, amely háború krimisorozatként avagy show-műsorként jelent meg az amerikai televízió nézők milliói számára, és a közönség egyes rétegei nem is mindig tudták, hogy itt most valamilyen krimi vagy szappanopera folyik-e, vagy egy valódi háború élő tanúi. Ez borzalmas dolog, mert az ember reális valóságérzékét, hír- és kultúrafogyasztását oly mértékben megkavarja, hogy ennek hatására is egyre rezignáltabban vagy cinikusabban éljük meg a valódi történelmi tragédiákat.

És akkor itt van ennek a kérdéskörnek egy további vitaelágazása, hogy vajon ez a tömegkommunikációs *infotainment* miként hat a gyerekeinkre. A pedagógusok és a pszichológusok is élesen vitatkoznak róla. Van, aki a mindennaposá

vált erőszak terjedésének egyik fő magyarázó okaként a tömegkommunikáció erőszakcultuszát említi, magyarul is megjelentek ezzel kapcsolatban izgalmas tanulmányok. Vannak ugyanakkor pszichológusok, akik viszont azt mondják, hogy bár természetesen lehet némi összefüggést találni a tömegkommunikáció terjesztette erőszak és a tényleges erőszak között, ez valójában bűnbakképzés, amellyel a politika igyekszik áthárítani a tömegkommunikációra az erőszak terjedése miatti felelősséget. Mindenesetre nagyon bonyolult jelenséggörrel van dolgunk, de biztos, hogy *az információ és a szórakozás teljes összekeveredése az ember látványvilágában komoly társadalmi és kulturális kockázat*. És ezt nem csak a hagyományos művészet híveként élem meg így, hanem állampolgárként is.

Az a legkevesebb, illetve a „legkevésbé veszélyes”, hogy mondjuk Bartók keveredik a Beatlessel, mert mind a kettő minőség a maga műfaján belül. De az már aggályos, ha a tömény ízléstelenség lefelé nivelláló kavalkádját megtestesítő *Dáridó* válik kulturális értékmintává; s még nagyobb probléma, hogyha nő azoknak a száma, akik fokozatosan megszüntetik, felszámolják saját kulturális affinitásukat.

A vitakérdéseket szemlélve hadd említsek még egyet: a történelemtől is gyakran szó esik. Pontosabban a magyar történelem, illetve *a rendszerváltás és a kultúra viszonyáról*. A vitát úgy lehetne egy mondatban összefoglalni, hogy vajon a politikai szabadságnak az ára-e a kultúra leértékelődése vagy pusztán véletlen történelmi egybeesés, esetleg a rendszerváltó politikai osztály figyelmetlenségének következménye *a kultúra devalvációja*. Már maga az is vita tárgya, hogy tényleg leértékelődött-e a kultúra vagy sem. Netalán szükségszerű következménye annak, hogy míg az egypártrendszer a maga — részben tényleges legitimációs, részben presztízs jellegű — érdekeiből fakadóan „túltámogatta” a kultúrát, illetve a kulturális értelmiség egy részét, a rendszerváltozást követően egyfajta vákuum teremtődött. De hát ne tagadjuk: azért az államszocializmus az említett hatalmi motívumok mellett az „eredeti” baloldali ideológiának az alapértékei okán is tette, amit tett, vagyis igyekezett a kultúrát központilag támogatva is viszonylag „magas hőfokon” tartani és szélesebb tömegek számára kívánatosá tenni — minden cenzurális korláttal együtt is.

Ehhez képest egy neofita piacgazdaság, pláne egy hevesen kiizzadt és kompenzáló túllihegésekkel teli hirtelen politikai fordulat szinte rázúdította a kultúrára a piac legbornírtabb formáit, ami ezáltal is leértékelődött. Hogy ez eleve kódolva volt-e vagy a politikusok felelőtlenségén múlt — külön kérdés. Egyetlen mondatot hadd idézzek egy szakmai vitából. Tekintélyes irodalomtudós fogalmaz így: „A csodálatos szabadságban, ami a rendszerváltás után részben remény, részben valóság lett, olyan szemléleti zűrzavar támadt, amelynek a nemzeti irodalom becsülete pillanatok alatt áldozatául esett, megszűnt az irodalmi élet és megszűnt az értékek természetes kiválasztódása.”

Hogy igaz-e, pontos-e — most ne menjünk bele. Vannak, akik ennél drasztikusabban fogalmazznak, vannak, akik szolidabban, mindazonáltal reális dilemma, hogy a piacgazdaság, a többpártrendszer, illetve az a nyugat-európai, amerikai modernizációs út, amely jelenleg az egyedül működőképes társadalmi modell a számunkra, törvényszerűen értékeli-e le a kultúrát. Mert akkor az is kérdés, hogy tényleg ezt kell-e követnünk, illetve hogy *a követés-e a magyar kultúra* igazi és

egyetlen modernizációs lehetősége. Vagy pedig van lehetőség arra, hogy miközben gazdasági és politikai okokból és dimenziókban Magyarország az euroatlanti integráció részévé válik, ezen az oltáron azért ne áldozza fel azt, ami „koraérett” vagy „túlfejlett” kulturális tradícióiban, kulturális azonosságában érték.

Történészek és nyugat-európai szociológusok is elismerik: *Magyarországon* (legalább is) *az elitkultúra relatíve jobb helyzetben* volt évtizedeken át, mint nálunk sokkal fejlettebb és demokratikusabb nyugat-európai országokban, nem beszélve az Egyesült Államokról. Tehát fel kell-e áldozni ezt a relatív előnyt a piacgazdaság vagy az integráció oltárán?

Ezek mind olyan kérdések, amelyekre nekem nincs magabiztos válaszom, csak jelezni akartam velük, hogy rengeteg izgalmas kultúraelméleti, szociológiai, történeti vita zajlik körülöttünk, és ezeknek az olykor spekulatív vitáknak azért bizony vannak valóságos gyökerei mindennapi állampolgári és kultúráközvetítői élményeinkben is. Sőt: valahol éppen ebben a dimenzióban keresi a maga módján minden gondolkodó ember a választ arra, hogy mik az esélyei a magyar kultúrának az ezredfordulón.

Mindenképpen az *egzaktan megismerhető valóságból* kell kiindulnunk. Aból, hogy ténylegesen mi is a helyzet a mai magyar művelődésben, a mai magyar kultúrában. E tekintetben Önök, többnyire gyakorló népművelők lévén, számos dologban sokkal tapasztaltabbak, mint én. Csak utalni szeretnék rá: az elmúlt évek egyik szomorú tapasztalata, hogy visszaszorult az objektív, tudományos igényű valóságelemzés is; a művelődésszociológia az utolsó nagy vizsgálatokat a 90-es évek közepén végezte el, mint emlékezetes, Vitányi Iván, Hidy Péter, Harásnyi László fogták össze az akkori munkálatokat.

Ismert ennek a fölmérésnek a legtöbb eredménye. Egy-két területen azóta elkészült ennek a vizsgálatnak egy másod- és utóelemzése, például az ifjúság helyzetét illetően. De más vonatkozásban is pontosan tudnunk kellene, hogy mi van a mai magyar kultúrában. Mert csak ebből a tudásból kiindulva lehet kiutat keresni, lehet választ várni a gyakorlati és kínzó dilemmákra, s lehet alternatív javaslatokat megfogalmazni.

Az mindenesetre vitathatatlan ténye az elmúlt évtizednek, hogy *a kulturális nyitottság, pluralizmus és a tényleges szabadság immár valóságos élmény*. Annak is, aki a régi rendszer értékelveinek híveként korábban másként gondolkodott erről (magamat is közéjük sorolom), nos nekik is el kell fogadniok és értékzsidagodásként kell megélniök a fordulatot. Annak számára pedig különösen pozitív a tapasztalat, aki már akkor is elutasította az államszocializmus törekvéseit, vagy éppen — a 80-as évek derekától már lényegében a rendszerváltozásba születve bele, ekkorra érve felnőtté — szinte gyermeki természetességgel, magától értetődőséggel éli meg azt a nyitottságot és sokszínűséget, ami a mai magyar kultúrában van.

Egy másik igen pozitív tendenciája az elmúlt éveknek — és ez a kultúra esélyei szempontjából szintén döntő —, hogy ugrásszerűen megnőtt az egyetemi, főiskolai hallgatók létszáma. Ezt ki-ki — akár csak családilag — közvetlenül is megéli. Ha jól tudom, az 1990-es adatokhoz képest 2,5–3-szorosára nőtt az egyetemi, főiskolai hallgatók létszáma, beleértve ebbe a nappali és a levelező tagozat-

tosokat is. Ez óriási lehetőség az „iskolán kívüli” kultúra számára is. Az már más kérdés, hogy ezek az új egyetemi, főiskolai diplomák, amelyek ma megszerzhetőek, a maguk ezredfordulós modernségével együtt is ugyanolyan „kulturabarátok”-e, ugyanolyan értékvonzók-e, ugyanolyan értelmiségi diplomák-e, mint mondjuk egy 20–30 évvel ezelőtti egyetemi, főiskolai diplomák, amelyek — jó esetben — egyszerre jelentettek szakember-diplomát és egy sajátos értelmiségi fogékonyságot. Azt hiszem, nem kell bizonygatnom, hogy ez a két dolog nem egészen ugyanaz, hiszen akkor jó egy egyetem, ha *szakmát* ad és *értelmiségivé* is nevel. Értelmiségivé pedig mindenekelőtt azáltal nevel, hogy belénk táplálja (illetve felszabadítja bennünk) azt a társadalmi, közéleti fogékonyságot, kritikai, cselekvő és kultúráközvetítői érzékenységet, ami az értelmiségi létnek alapfeltétele.

Az, hogy a mai magyar társadalomban a 18–25 éves korosztálynak már a 26–28%-a főiskolákra, egyetemekre jár, nagyon örvendetes, még akkor is, ha Nyugat-Európában ez a szám mintegy 40%. De kérdés, hogy ezt a trendet tudja tartani az ország, s hogy megfelelő-e az egyetemi, főiskolai képzés szerkezete, munkaerőpiaci érzékenysége — mondom ezt tanárként is, aki mind a nappali, mind a levelező képzésben, többek között a művelődésszervező, művelődésmenedzser-képzésben is tevékenyen részt vesz. Ugyanis rögtön szembeötlenek az ellentmondások: az örvendetes mennyiségi bővülésnek nagyon sok a nyílt és rejtett hátrányos együttthatója.

Egyre riasztóbb pl., ahogy az *értelmiség önújratermelése* folyik ebben a megövekedett létszámú felsőoktatásban. A társadalom különböző csoportjain belül a családok 2/3-nak ma nincs esélye arra, hogy gyerekeit tovább taníttassa; az *esélyek* tényleges megvalósíthatóságát értem ezen és nem a jogi esélyeket. Az egyetemeken az első évfolyamosok között csak 4-5% az olyan fiatal, akiknek a szülei csak 8 osztályt vagy annál kevesebbet végeztek. Miközben a *társadalmi mobilitás* bizonyos értelemben kitágult azáltal, hogy a korábbinál sokkal többen szereznek egyetemi, főiskolai diplomát, ez a szociális belterjesség az önújratermelés kockázatát is felerősítette, ami nem hiszem, hogy a kultúrának és a valódi demokráciának jót tesz.

Azon a megrendítő tényen pedig feltétlenül és a cselekvés igényével el kell gondolkodnunk, hogy a hazánkban milyen helyzetben van az állampolgárok egy jelentős része, a roma társadalom. A *roma gyerekek ötvenszer kisebb eséllyel* rendelkeznek az érettségi megszerzésére, mint nem roma kortársaik. Tudom, hogy ezzel nagyon kényes problémát dobok be a vitatémák közé. De hát akár-hogy nézzük is, ez roppant súlyos kulturális és szociális probléma is. És hogy ha a nemzeti érzékenységről mindig híres magyar társadalom nem tud e tekintetben kikínlódni egy gyökeres belső megújulást, akkor itt valóban lesz „kultúrák, etnikumok háborúja”. Huntington értelmében, vagy sem, de mindenképpen az egész nemzet, a magyarság kárára is. És természetesen a kultúra kárára is.

Vagy itt van a *funkcionális analfabétizmus*, amely a legújabb számítások szerint a felnőtt lakosságnak kb. egymilliós körét érinti. Olykor 8 osztályt, sőt gimnáziumot végzett fiatalok jutnak el oda 10-20 évvel később, hogy gyakorlatilag funkcionális analfabétákká válnak, miközben menedzser-kalkulátorral és mobiltelefonnal hivalkodnak.

Kettős folyamatot élünk meg tehát: egyrészt végbemegy egy kulturális modernizálódás, kitágulás, pluralizálódás, bekapcsolódás a világ kulturális folyamataiba, a szabadság, az esélyek élménye; másrészt ezzel egyidejűleg tetten érhető a *kulturális polarizálódás, a szétszakadás*, regionálisan is, szociálisan is. Amit nap mint nap megtapasztalhatunk falun, városban, tanyán, lakótelepen. Magam Budapest szélén, a békásmegyéri lakótelepen mindenesetre közvetlenül is megélem.

Hosszan beszélhetnék (de a szakemberek előtt ez szinte fölösleges) a *kulturális intézményrendszer állapotáról* is. A mai állapot részben következménye a korábban röviden jelzett globális és hazai folyamatoknak. Különböző számítások szerint a települések egyharmadában ma már nincs kulturális intézmény. A legújabb statisztikák szerint a háztartások kétharmada ma Magyarországon nem költ kultúrára, miközben a kultúrára való ráfordításokon belül örömdetesen megnőtt az elektronikai fogyasztási cikkek beszerzése (elsősorban a számítógépekre, a videokészülékekre, modern televíziókra gondolok). Az utóbb említett vásárlási tendencia persze kulturálisan is kedvező lehet, amiként a telefónia bámulatos hazai expanziója, a mobiltelefon elterjedése szintén rendelkezik egy pozitív „kulturális” húzóerővel is. Ugyanakkor nem látom — meglehet, pesszimista vagyok —, hogy mindez az értékes kultúrához való hozzáférhetőség javulását, az esélyek közeledését eredményezi-e. Jelenleg ugyanis egyelőre még inkább mintha az *esélykülönbségek növekedésével* járna a technikai modernizáció, a digitalizáció. Elég csupán a számítógépekkel való ellátottság, illetve az internethez való tényleges hozzáférés területi és szociális metszeteire utalni.

Végül — a reális helyzetkép és esélylatolgatás jegyében — két adatsort, illetve szempontot említek. Az olvasottság és az olvasási kultúra visszaszorulása még a szenvedélyes olvasók körében is „szomorú” tény. Életformabeli okokból, korosztályi okokból egyaránt. Köztudottan relatíve még a fiatalok és a legidősebbek olvasnak sokat. Ami azonban igazából megdöbbentő: egy, a *90-es évek közepén* elvégzett felmérés szerint a *pedagógusok kedvence Robin Cook*. Az persze nem baj, hogy az ember könyv gyanánt lektűröket, krimiket, fantasyt, gyenge dolgokat is olvas. Egy művelődésszervezőnek pedig nem csak kikapcsolódásból, hanem „küldetéstudatból”, hivatásszeretetből is ismernie kell a bestseller, a kommersz, a giccs különböző típusait, kurrens árucikkait.

Fontos tisztában lennünk tudásszociológiai szempontból is, hogy mi az az üzenet, amit az emberek a lektűrön át vesznek. Én a pályám elején — „elégge el nem ítélni módon” — szinte az összes Berkesi-, Passuth- és Szilvási-regényt végigolvastam. Kamarás Istvánék ugyanis lektűr-kutatásokat szerveztek a 70-es évek elején, s ezekben vehettem részt. Az izgatott bennünket, hogy mit szeretnek az olvasók ezeken a lektűrökön; hogy milyen életminta-követési és álomvilág-funkciót teljesítenek ezek a divatos könyvek. A lektűr (illetve műfajtársa: a szappanopera) valóságos társadalmi igényt kielégítő műfaj. „Baj” akkor van, ha a lektűr — a piac mindenható uralmától is determináltan — nivellálódik, összekeveredik az irodalmi minőséggel, és ha általánossá, modellé, közbeszéddé, illetve nyilvánosságpótlékká válik. Ha a pedagógusok többségének Robin Cook a kedvence, akkor már valóban el kell gondolkodni, hogy valami baj lehet.

Mint ahogy „büszke örömmel” jelentheti *Magyarország*: egy dologban *lehagyta Amerikát, a televízió-nézésre fordított idő* vonatkozásában. Az 1999-es

adatok szerint egy felnőtt magyar állampolgár naponta 4,5 órát televíziózik. Ép ésszel ez meglehetősen nehezen felfogható. Nem is az, hogy az olvasástól veszi el az időt, hanem ami ennél tragikusabb: a családok jelentős része nem beszélget egymással. Esténként nem beszélgetnek, mint ahogy nincs is harmonikus családi élet. A képernyő villogása sokszor „viszont” arra jó, hogy *elodázza a családi kontaktusokat, pótolja az emberi élményeket és levezesse-leplezze a konfliktusokat.*

Nagyon izgalmasak az *életformátusokról és a kulturális fogyasztás* modelljeiről készített elemzések. Öröndetes, hogy megmaradt, hogy stabil a minőségi kultúra iránt fogékony társadalmi réteg; a művészet emez ún. elsődleges fogyasztói közönségét kb. 10-15%-ra teszik. Az viszont megdöbbentő, hogy jelentős mértékben csökkent az ún. középkultúra tábora: ez a művészetnek és a szórakozásnak általában a minőségi vonulatait fogyasztó (ha nem is tudatosan értékvalasztó) társadalmi övezet bizony elvékonyodott, ez az úgynevezett másodlagos közönség 30-35%-ról 15-20%-ra csökkent. Ez az a közönségréteg, amely a kultúra iránt fogékony, de igényes lektürtől is hagyja magát elcsábítani; Jókait, Kertész Ákost, Németh Lászlót, Jancsó Miklóst és Hemingwayt, Bartókot egyaránt fogyaszt, s így a kultúrának általában jó esélyeik vannak náluk, nos ennek a rétegnek csökkent a létszáma, méghozzá 10%-os nagyságrenddel.

A kutatók az életmód- és kultúrafogyasztás alapján körülírtak egy úgynevezett *passzív, otthonülő típust*. Aránya a 80-as években még 25% volt, a 90-es évek közepén már 43-45%. Ezek már olyan felrázó adatok, amelyeken el kell gondolkodni, és amelyek azt jelzik, hogy nekünk kultúraközvetítőknek óriási a felelősségünk.

Tudom, hogy ezek önkényesen kiragadott elemek, van nagyon sok pozitív példa is. Semmiképpen nem tekinthető véglegesen megmerevedettnek a kulturális polarizálódás, de az látszik, hogy ha az ország nem tud az elkövetkező évtizedben *éppen a kultúra területén jelentősen előrelépni*, akkor az összes többi területen sem lesz képes igazi haladásra. Ez sem vadonatúj gondolat; végre rá kéne jönnie a döntéshozó politikusoknak, bármilyen politikai erőről van is szó, hogy nem pártprogramokban kell pusztán leírni, hogy „a kultúra stratégiai kérdés” stb., hanem eszerint is kellene intézni dolgainkat, mert *ennek az országnak az egyetlen igazi esélye a kultúra.*

A különböző országok eltérő tökeszerkezettel rendelkeznek. Bár az úgynevezett *tudástőke, a kulturális tőke* — Bourdieu és mások nyomán ezek ismert szociológiai fogalmak — a nyugat-európai társadalmakban is elsődleges fontosságú, Magyarországnak (némi túlzással) egyenesen nincs is más sansza, mint a kulturális tőkéje. Ha ezt a kulturális tőkét a modern információs társadalom jegyében nem tudjuk megújítani, ha nem tudjuk végre elérni, hogy ne a gazdaság, a piac diktáljon mindent (miközben természetesen a fejlődő gazdaság alapozhat meg minden komoly beruházást), nos akkor újra, sőt végképp lecsúszunk. Viszont ha végre felismeri a mindenkori politikacsináló elit, hogy ma már *a gazdaság és a jólét közvetlenül is múlik azon, hogy „mi van” a kultúrában*, akkor van esélye az országnak, a nemzetnek, a művelődésnek. Különben továbbra is egy „követő társadalom” marad Magyarország. Vagyis Európa hátsó udvarába szorulunk, csak most nem egy keleti blokk progresszióját alkotjuk, hanem a volt nyugati blokk után kullogunk.

Mindez persze így leegyszerűsítő megfogalmazás, illetve alternatívaállítás. Ezt a sajátos tőkeszerkezetet, ami az országban van, egy információs és számítógépes ügyekhez értő fiatal szakember, Z. Karvalics László úgy nevezi, hogy *Magyarországnak a világon a legjobbak közé tartozik az úgynevezett kulturális és tudásszerkezeti televénye*. Nagyon jó metafora. A televény nagyon sok mindenre lehetőséget kínál, valóban termékeny talaj; s — történelmi okokból is — valóban jó országunkban a kulturális tudásszerkezeti televény. Ha erre nem tudunk építeni — a számítógépes kultúra dinamizálásától kezdve a hagyományos, kulturális intézményrendszer védelméig és megújításáig —, akkor újra fog termelődni ez a „majdnem felzárkózunk—mégis lemaradunk” típusú társadalomszerkezet. E tekintetben, ha nem is utáznandó, de elgondolkodtató minta az, ami Malajziával történik.

Nem jártam Malajziában, de olvastam néhány érdekes tanulmányt róla, illetve arról, hogy ez a félf feudális állam miként tudta az informatikát, a számítógépesítési fejlesztési programokat politikai programmá tenni. Náluk persze nem az volt az elsődleges, illetve a döntő, hogy minden informatikai ügyet a miniszterelnöki hivatalba koncentráljanak, abban az önáltató hitben, hogy ezzel szinte megoldanak minden lényegi problémát. Ehelyett Malajzia valódi társadalmi programot dolgozott ki és realizált. Mire? Az esélyek egyenlősítésére! Az állam ingyenes hozzáférhetőséget épített ki a kistelepüléseken, a diákságnak komoly kedvezményeket adott. És ugyanakkor mindezt össze tudta kapcsolni a hagyományos malajziai kultúra digitalizációjával. Döbbenetes dolog, de hát éppen ez az, amit a magyar kulturális szakemberek is lassan egy évtizede követelnek, mondván: csak akkor oldható meg Magyarországnak a nemzetközi — s persze magántulajdonon alapuló — információs iparba és az információs világtársadalomba való bekapcsolódása, ha a privatizációs trenddel egyidejűleg ezen a területen viszont van, lesz komoly (de nem napi hatalmi érdekeket szolgáló) állami eltörlés és beruházás. Mert jelenleg még nincs.

Az állam nagyon sok mindenből kivonult, ami a médiavilágot illeti, Nyugat és Keleten is; nálunk, ami igazából pénzbe kerül, mindenekelőtt az országos és regionális nemzeti kulturális intézmények támogatását csökkentette. Az elvileg helyeselhető, hogy a magántőke számára engedte át a tömegkommunikációs médiumok jelentős részét. Nyugat-Európában — bármennyire furcsa — egy egész más, saját hagyomány alapján mégis meg tudtak őrződni, sőt éppen céltudatos állami támogatással tudtak megerősödni a nemzeti kulturális alapintézmények és a közszolgálati rádiók, televíziók, hírügynökségek. Persze amikor a kulturális intézményekről van szó, mindig ott van a veszélye annak, hogy ha az állam maga finanszírozza és „ügyintézi”, akkor ez direkt politikai beavatkozásokkal jár. Mi magyarok nap mint nap megéltük ezt a közelmúltban, de így van a jelen időben is.

Mit jelentene ez a fokozott állami felelősségvállalás a digitalizáció vonatkozásában? Informatikai és kulturális szakemberek javasolják évek óta egybehangozóan: szülessen végre átfogó program *a magyar nemzeti művelődés értékeinek digitalizálására*. Nem csak az irodalmat, hanem a filmművészetet, a magyar televíziózás és a rádiózás „aranyalapján” túl még a múzeumi értékeket is úgy kellene digitalizálni, hogy a világháló révén ne csupán az összes magyar településhez

jusson el ingyenes hozzáférhetőséggel, hanem egyúttal a világ számára is prezentálhatná, mi fán terem a magyar művelődés. Ez természetesen szakemberek nagyon komoly, több éves intenzív előkészítő munkáját igényli. Egy-egy kísérlet már történt.

Elkezdődött például a Nemzeti Elektronikus Könyvtár működése, létrejött a Digitális Irodalmi Akadémia. Igaz, újabban „baja” van velük némely kormányzati tényezőknél, holott nem centralizálni kellene őket hatalmi akarattal, hanem inkább egy, a különböző „műfajokat” összefogó, átláthatóságot és átjárhatóságot biztosító, linkekben gazdag adat- és szövegbázisra, átfogó nemzeti digitális koncepcióra és „gyűjteményre” lenne szükség. Aki egy kicsit is ért a számítógéphez, az internethez, tudja: nem az az elsődleges kérdés, hogy az ember feljut-e az internetre, hanem hogy van-e módja ingyenesen vagy kedvezményesen használni, illetve elsajátította-e a *keresés kultúráját*. Ez az igazi probléma. De még valami kell ehhez. Pénzt nem csak a készülékekhez, telefonvonalakhoz meg az ISDN-vonalakhoz kell, hanem ahhoz is, hogy az anyanyelvi kultúrához kötődő értékeink egy részét kétnyelvűvé (a magyar mellett angolra, spanyolra?) tegyük. Bizony, akarjuk, nem akarjuk, a világ számára csak ez jelentheti majd azt, hogy elérhető, megismerhető legyen a magyar irodalmi, színházi és filmkultúra jelentős része. Helyettünk ezt senki nem fogja megcsinálni.

Tehát nem általában kell a nemzeti kultúrát — s főleg nem harsány riogató-sok kíséretében — védeni, vagy a globalizáció dolgairól papolni, hanem például ilyen programokat indítani. Biztosítva ugyanakkor a hagyományos nemzeti könyvkultúra elérhetőségét is — legalább katalógus-szinten. És biztosítani azt is például, ami Franciaországban vagy az Egyesült Államokban már megoldható, hogy a Széchényi Könyvtár várbéli mély pánccéltermében őrzött kódexekhez, ősnymtatványokhoz (ti. a látványukhoz és a szövegükhöz) a monitoron folyamatosan hozzájuthasson akár egy kis szabolcsi vagy zalai iskola internet-használója is. Tehát hogy gyorsan képernyőjére tudja hívni, ugyanúgy, mint ahogy már előhívható a *Mona Lisa a Louvre-ból*, vagy bármi más fontos érték.

Ez modellje is lehetne annak, hogy a hagyományos művelődést és a digitalizációt *ne riválisként* tartsuk számon, hanem összekapcsolásukat tekintsük az elsődleges teendőnek — voltaképpen ez s csakis ez kínálhat esélyt a kultúra számára az ezredfordulón. A digitalizációs művelődési stratégia nem hogy nem teszi fölöslegessé a „hagyományos” nagy- és kisközösségi, a face to face, a lélektől lélekgig ható kreatív kultúráközvetítést, a népművelők, kulturális menedzserek munkáját, ellenkezőleg: felszabadíthatja, elmélyítheti azt. De hogy ez az esély valóság legyen, ahhoz nagyon sok mindenre van szükség.

Mindenekelőtt egy kulturális szemléletváltásra, továbbá nagyon sok helyi küzdelemre az önkormányzatokkal, konfliktusokra és kiegyezésekre politikai pártokon belül és politikai pártok között, és nagyon sokszor önmagunkkal. E tekintetben talán adhat némi modellszerű reményt, hogy napjainkban a hagyományos magyar folklór, az értékes és hiteles folklór tud igazából globálissá válni és nem a külsődleges magyarkodás. Csak egy friss élményemet szeretném elmondani ezzel kapcsolatban. A *Honvéd Művészegyüttes*, amelyik „természetesen” szintén szervezeti és pénzügyi válságba került (de talán lesz megoldás rá), a millenniumra egy egészen új és nagyon szép programot készített ki Novák Ferenc ren-

dezésében. *Évszázadok táncai* a címe, és — egyebek mellett — éppen az benne a csodálatos, hogy nem hivalkodóan nemzeties historizálással, de nem is egy lihegő, piacelvűen nyugat-majmoló „globalizmus” igényével, hanem *nemzeti kultúránk szerves európai gyökereit*, a folyamatos dialógust hangsúlyozva állította színpadra a magyar tánc hagyományait. Elementáris zenés látványt nyújtva.

Ha a globalizációtól félünk, féljünk, de ne egy bezárkózó, pusztán védekező magatartást állítsunk fel védőbástyaként, hanem kreatív reagálással, progresszív kezdeményezésekkel, önmegújítással „meneküljünk előre”, használjuk föl belőle azt, ami javunkra fordítható.

E tekintetben nincs szerintem időszerűbb mottónk, mint *Babits Mihály* tétele, aki már a tízes években megfogalmazta, hogy két nemzetszemlélet vitatkozik egymással: az egyik az *endogám*, a másik az *exogám* nemzetszemlélet. Maga Babits Mihály — aki igazán mély nemzeti és történelmi gyökerekkel rendelkezett — azt vallotta, hogy a magyar kultúra éppen attól életképes és a jövőjét illetően is esélyes, hogy exogám jellegű, hogy integráló alaptermészetű, értékeket kihordani és magáévá érlelni képes, szintetizáló kultúra. Ez biztosította a nemzeti jellege megőrzését is.

A cikkben hivatkozott művek, illetve a témához ajánlott legfontosabb irodalom jegyzéke:

- ADY ENDRE: Ismeretlen Korvin-kódex margójára (1905.) In.: Ady Endre összes prózai művei. VII. kötet. Akadémia Kiadó, Bp., 1968. 16–21. és 306–313. p.
- AGÁRDI PÉTER: A kultúra sorsa Magyarországon 1985–1996. Új Mandátum Kiadó, Bp., 1997.
- AGÁRDI PÉTER: Magyar vagy „polgári” művelődéstörténet? *Mozgó Világ*, 1999.10. sz.
- AGÁRDI PÉTER: Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény II/1-2. Válogatás a magyar művelődés 1945 és 1990 közötti történetének dokumentumaiból. PTE FEEFI, Pécs, 2000.
- BABITS MIHÁLY: Magyar irodalom (1913); Pajzssal és dárdával (1939); Magyar jellem (1939). In.: Babits Mihály: Esszék és tanulmányok I–II. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978.
- GYÖRGY PÉTER: A digitális éden. Magvető Könyvkiadó, 1998. Magyarország médiakönyve 1998 és 1999. ENAMIKE (kiadó) Bp.
- VITÁNYI IVÁN: A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése. Mecenás Kiadó, Bp., 1997.
- HIDY PÉTER: Magyarország kultúrájának helyzete a századfordulón. József Attila Alapítvány, Bp., 2000. Interneten: www.jadat.hu.
- Magyar kultúra az ezredfordulón [Előadások, 1999] Püski Kiadó Bp., 1999.
- Z. KARVALICS LÁSZLÓ: Az információstratégiák és jellemzői. Magyarország esélyei és lehetőségei. In.: Mi a jövő? OMFB, ORTT, MÉA, Bp., 1998., 295–322. p.